

Стадничук Ірина. Ціннісне самовизначення особистості

У статті розкривається поняття цінностей та ціннісного самовизначення у становленні особистості; зв'язок цінностей з вибором життєвого шляху; сутність цінностей як регуляторів поведінки.

Ключові слова: цінності, ціннісне самовизначення, самосвідомість, мотиваційна сфера.

На сьогодні готовність до свідомого вибору власної життєвої позиції, ціннісне самовизначення особистості є особливо актуальним, оскільки сучасне економіко-політичне та соціокультурне становище у державі висуває до індивіда високі вимоги. Щоб мати змогу реалізувати свою життєву позицію, свободу вибору і творчості в соціокультурному середовищі, суб'єкт повинен здійснити самовизначення щодо аспектів дійсності які виступають як з суб'єктивної, так і з об'єктивної сторони.

Феномен ціннісного самовизначення розглядало багато науковців, зокрема С.Л. Рубінштейн розглядав проблему самовизначення в контексті принципу детермінізму – зовнішні причин діють через внутрішні умови. Таким чином самовизначення виступає в ролі само детермінації, коли виражається активна природа «внутрішніх умов» [4].

За К.А. Альбухановою самовизначення – це усвідомлення особистістю своєї позиції яка формується усередині системи відношень. При цьому, залежно від того як складається система відношень (до суб'єкта, до свого місця в колективі, до інших його членів тощо), такою буде суспільна активність суб'єкта та його самовизначення [1].

В.Ф. Сафін та Г.П. Ніков розглядають особистість що самовизначилася, як суб'єкт, який усвідомив чого він хоче (цілі, ідеали, плани тощо), що він може (свої можливості, нахили, обдарованість), ким він є (свої особистісні та фізичні властивості), чого від нього чекає суспільство, як

суб'єкт котрий готовий функціонувати в системі суспільних відносин. Таким чином, самовизначення – це відносно самостійний етап спеціалізації, сутність якого полягає у формуванні в індивіда усвідомлення мети й сенсу життя, готовності до самостійної життєдіяльності на основі співвіднесення своїх бажань, наявних якостей, можливостей і вимог, які висуває до нього суспільство [5].

У віковому аспекті проблему самовизначення в найбільш повному обсязі розкрила Л.І. Божович. Виходячи із соціальної ситуації розвитку старшокласників, вона наголошує, що самовизначення становить афективний центр їхньої життєвої позиції, є особистісним новоутворенням цього віку, яке пов'язане з формуванням внутрішньої позиції дорослої людини, з усвідомленням себе як повноправного члена суспільства, із необхідністю вирішувати проблеми пов'язані із своїм майбутнім [2].

В. Е. Франкл розглядає самовизначення як прагнення до пошуку та реалізації людиною сенсу свого життя, як природжену мотиваційну тенденцію, що властива всім людям і становить основну рушійну силу поведінки і розвитку дорослої людини [6].

Потреба в сенсі життя характеризує дорослі форми поведінки і тому її потрібно враховувати коли ми маємо справу із процесом становлення Я-концепції. Головним завданням що стоїть перед індивідом протягом життя є формування почуття власної цінності і неповторності та подолання невизначеності особистісного «Я». Ідентифікація передбачає прийняття певних соціокультурних цінностей, уподібнення з ними. Доповнення до ідентифікації є процес індивідуалізації, який має на увазі критичне осмислення соціальних цінностей. На цій основі індивід будує власну систему ціннісних орієнтацій, а це в свою чергу є проявом ціннісного самовизначення особистості.

Вивчення ціннісного аспекту самовизначення пов'язане з дослідженням природи і сутності цінностей в якості регуляторів людської поведінки, уявлення особистості про майбутнє, формування змісту життя. Тобто, можемо говорити що ціннісне самовизначення безпосередньо пов'язане з здійсненням вибору, адже обираючи, особис-

тість повинна обирати певні цінності.

Особливою характеристикою особистості, джерелом її саморозвитку є суб'єктність – усвідомлення своєї свідомості. Суб'єктність як категорія, що стосується різних аспектів життя, зокрема свободи індивіда, його волевиявлення, свідомості. В основу суб'єктності закладено здатність до керування власним життям, здійснення обдуманих життєвих виборів. Тобто формування суб'єктності відбувається через творення своєї свідомості. Отже, самовизначення можна розглядати як реалізацію індивідом свого суб'єктного потенціалу. Звідси, можна сказати, що зміст феномену ціннісного самовизначення особистості полягає в усвідомленні, добровільному прийнятті та відстоюванні своєї позиції в складно структурованому, багаторівневому спектрі суб'єктності індивіда, що розгортається в різноманітних сферах життєдіяльності людини.

Кожен індивід в процесі становлення своєї особистості виробляє власну систему цінностей. Одним з найпоширеніших визначень поняття «цінності» виступає значущість певних реалій дійсності з точки зору потреб людини і суспільства. Тобто цінності дуже тісно пов'язані із категоріями «потреба», «інтерес». Вони пронизують усі сфери суспільного життя. З їх допомогою можна дати відповіді на запитання щодо того що людині потрібно, у чому вона зацікавлена, що є для неї значущим. Проте потреби та цінності не є тотожними поняттями. Лише потреби які перетворюються на інтереси можна назвати цінностями. Розуміння цінностей помилково зводити лише до задоволення потреб, оскільки цінності не стільки задовольняють потреби, а значною мірою духовно відтворюють саму людину.

Таким чином, цінності можна поділити на два типи: ті, які задовольняють у край необхідні потреби людини, обслуговують самоствердження людської особистості, та ті, які творять особистість, її духовність та відроджують її у принципово новій якості. Іншими словами, цінності можна класифікувати на матеріальні та духовні.

Оцінюючи те чи інше явище, що виступає носієм цінності, людина встановлює його важливість, тобто відпові-

дність або невідповідність своїм інтересам, уподобанням тощо. Залежно від міри відповідності або ж невідповідності виражається і форма оцінки – схвалення чи засудження, згода чи критика, симпатія чи антипатія, любов чи ненависть і т.п.. Поняття цінності співвідносне з такими поняттями як «значущість», «корисність», «шкідливість». Значущість може виражати ступінь інтенсивності ціннісного відношення, корисність носить практичний характер і може стосуватись як матеріальних так і духовних цінностей, шкідливість – це повсякчас негативне відношення людини до предмета цінності.

Про які б цінності не йшлося – матеріальні, духовні, екзистенціальні тощо найвищою і найпершою цінністю для людини повинна бути вона сама. Людина та її життя, почуття власної гідності не повинно поступатися будь-яким цінностям.

Ціннісне самовизначення є безумовним і безпосереднім фактором що детермінує активність людини. Активність людини завжди спрямована на використання, збереження і розвиток цінностей або того що може ними стати. Саме в цьому полягає зміст ціннісного самовизначення в житті особистості.

Ціннісно-сміслова сфера розглядається як системна сукупність ряду важливих компонентів – цінностей, особистісних смислів, спрямованості, мотивації тощо.

Емпіричне дослідження ціннісного самовизначення проводилось серед студентів-психологів НУ Львівська політехніка. Дослідженням було охоплено 40 студентів першого року навчання. Так як на даному етапі психологічної науки не існує єдиної універсальної методики чи процедури для емпіричного дослідження феномену ціннісного самовизначення як цілісного утворення, то доцільно аналізувати складові цього феномену в їх взаємозв'язку між собою.

Таким чином, для здійснення поставленого завдання було використано наступні методики:

- Методика «Тест смисложиттєвих орієнтацій» Д. О. Леонтьєва. Дана методика дозволяє оцінити показники загальної свідомості життя (задоволеність життям,

наявність цілей у майбутньому, емоційну насиченість життям) які надають життю осмисленість.

- Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча, базована на прямому ранжуванні списку цінностей двох класів (цінності-цілі та цінності-засоби). Дана методика спрямована на вивчення ціннісно-мотиваційної сфери людини.
- Методик «Визначення особистісної спрямованості, орієнтацій на анкета» Б. Басса. Дана методика використовується для вивчення і діагностики спрямованості особистості, мотивів які орієнтують діяльність особистості.

За першою застосованою методикою (табл. 2.1) видно що найвищі бали було отримано за шкалою 1 – мета в житті, що свідчить про наявність в житті опитуваних цілей на майбутнє, а це в свою чергу надає життю смислу, спрямованості і тимчасової перспективи, свідчить про віру у свої плани та їх здійснення; за шкалою 5 – локус контролю життя або керованість життям, що в свою чергу свідчить про переконання в тому, що людина здатна вільно ухвалювати рішення і втілювати їх, контролювати своє життя.

Найнижчі результати отримала шкала 4 – локус контролю – Я (Я господар життя) що свідчить про певну невіру у свої сили і здатність контролювати події власного життя.

Це означає, що випробовувані характеризують себе як цілеспрямованих, вільних особистостей які мають певні плани у житті і прагнуть до їх здійснення.

Таблиця 2.1

Середні значення показників смисложиттєвих орієнтацій

Шкали	Середні показники
1 – цілі	34.55
2 – процес	31.25
3 – результат	25.82
4 – локус контролю – Я	21.31
5 – локус контролю – життя	33.25

За методикою Рокіча «Ціннісні орієнтації» виявлено, що перевагою термінальних цінностей (табл.1) є матеріальне благополуччя та здоров'я, інструментальних цінностей – раціоналізм та життєрадісність (табл.2).

Найменшими перевагами серед термінальних цінностей є краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві), продуктивне життя (максимально повне використання своїх здібностей, сил та можливостей), щастя інших (благоустрій, розвиток і досконалість інших людей, всього народу, людства в цілому); серед інструментальних цінностей – акуратність (охайність, вміння дотримуватися порядку, порядок у справах), вихованість (хороші манери), чуйність (дбайливість).

Таблиця 2.3
Термінальні цінності

I місце	матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних проблем)
	здоров'я (фізичне та психічне)
II місце	цікава робота
	любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною)
	наявність хороших і вірних друзів
III місце	суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі)
	розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків)
	щасливе сімейне життя
IV місце	розвиток (робота над собою, фізичне та духовне вдосконалення)
	активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя)
	свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)
	впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)
	життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом)
	творчість (можливість творчої діяльності)
	пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток)
V місце	краса природи і мистецтва
	продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей)
	щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу)

Таблиця 2.4
Інструментальні цінності

I місце	раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення)
	життєрадісність (почуття гумору)
II місце	самоконтроль (стриманість, самодисципліна)
	незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)
III місце	ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі)
	високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання)
	дисциплінованість (старанність)
	непримиренність до недоліків у собі та інших
IV місце	освіченість (широта знань, висока загальна культура)
	відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово)
	сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів
	тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами)
	терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омани)
	чесність (правдивість, щирість)
	широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички)
IV місце	акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах
	вихованість (гарні манери)
	чуйність (дбайливість)

За даними третьої методики «Визначення особистісної спрямованості, орієнтаційна анкета» Б. Басса. було отримано ряд даних (рис. 1), згідно яких можна побачити що домінуючим видом спрямованості виступає спрямованість на справу – 19 осіб (48%), а це значить що такі люди самостійні і рішучі, вольові, наполегливі, некомунікабельні, радикальні, не потребують допомоги ззовні, вони зацікавлені виконувати свою роботу якомога краще. Не зважаючи на свої особисті інтереси, вони із бажанням будуть співпрацювати з колективом, якщо це підвищить продуктивність групи. На другій позиції стоїть спрямованість на себе – 12 осіб (30%), що свідчить про те, що такі люди орієнтовані на винагородження і задоволення, вони займаються переважно самі собою, ігноруючи людей і роботу, яку зобов'язані виконувати. Вони переважно агресивні.

вні, ревниві, дратівливі, з недовірою ставляться до світу, напружені, тривожні, з недостатнім самоконтролем і прагненням до суперництва. І лише в 9 осіб (22%) виявлено спрямованість на спілкування, а отже такі люди проявляють значний інтерес до колективної діяльності, однак не завжди ефективно діють, виконуючи завдання групи. Вони, як правило, залежні від групи, недостатньо автономні, потребують турботи інших людей, не мають агресивних тенденцій.

Рис.1

Висновки. Система цінностей визначає мотивацію поведінки, істотно впливає на усі сторони життєдіяльності. Ціннісне самовизначення є складним соціально-психологічним феноменом, який характеризує спрямованість особи, визначає загальний підхід людини до світу і самої себе тим самим надаючи сенс і напрям особистим позиціям, вчинкам, поведінці.

Відповідно до результатів емпіричного дослідження, впливає те, що основними передумовами та чинниками становлення ціннісного самовизначення виступають висока мотивація, спрямованість на справу, матеріальні цінності. Таким чином, для більшості опитаних характерне прагнення до самоствердження і бажання бути такими, що визнані оточенням. Це дає змогу підсумувати що психологічні механізми становлення цінностей базуються на думці про життєве і професійне самовизначення. Більшість студентів обирає прагматичну орієнтацію, пріоритет матеріальних цінностей над духовними. А це в свою чергу призводить до руйнування звичних соціальних та моральних орієнтирів.

Список джерел:

1. Альбуханова-Славская К. А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности): избранные психологические труды / К. А. Альбуханова-Славская. М.: Московский психологосоциальный институт; Воронеж: МОДЭК, 1999. – 224 с.
2. Божович Л. И. Избранные психологические труды. Проблемы формирования личности / Л. И. Божович; [под. ред. Д. И. Фельдштейна]. – СПб: Международная педагогическая академия, 1995. – 212 с.
3. Варій М. Й. Психологія особистості: підручник / М. Й. Варій. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2016. – 608 с.
4. Рубинштейн С. Л. Самосознание личности и ее жизненный путь // Психология личности. – Самара:, 2000. – С.240-315
5. Сафин В. Ф., Ников Г. П. Психологический аспект самоопределения // Психологический журнал, 1984, №4. С.65
6. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Пер. з англ. Олени Замойської. – Х.: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. – 160 с.

@ Стадничук Ірина. Стаття надійшла 24 лютого 2018 р.